

Elli üç üncü Konferans

Adapazarı'nın Teşekkülü

Dr. Mehmet ERÖZ

S. S. A. M. Azasından

İstanbul Üniversitesi İktisaiyat Enstitüsünün Garp'da ve Amerika'daki benzer Enstitü ve araştırma müesseseleri gibi davranarak Üniversite duvarları dışına çıkma tecrübelerinden birine beni de davet etmesini teşekkür ile karşılıyorum. Ele geçebilen kaynaklar nisbetinde teklif edilen konuyu ele almaya çalışacağım.

S.S.A.M. nin bana verdiği vazife kısaca Adapazarı'nın teşekkülüdür. Sosyolojik dille konuşmama müsaade edilirse şöyle diyeceğim: Adapazarı 1967'de karşımıza bir uzviyet olarak çıkıyor. Her canlının uzviyeti gibi bu beldenin de ilk nüvesinden sonra kat kat açılıp genişlemesi bir sosyal vetireye tâbi olmuştur. Ben imkânlar nisbetinde bu "Vetire, oluş-Processus'u izaha değil, tasvire çalışacağım. Zira izah işi derinliğine araştırmaları gerektirir.

I — Şehrin ilk çekirdeği :

Türkiye şehirlerine ait bir tipleşdirme ameliyesi yapılır, önce 1) zemin eski Hitit, Sümer, Roma, Bizans medeniyetlerinde hazırlanmış, sonradan Selçuk ve Osmanlı devirlerinde şu veya bu şekilde biçim değiştirmiş şehirler, sonra 2) sahası on asırlık Türk (Selçuklu ve Osmanlılar) medeniyet ve kültürü ile ilgili şehirler, nihayet 3) kuruluşları yeni olan şehirler sıralanırsa Adapazarı bu son üçüncü guruba girer.

Gerçekten ne eski Bitinya, ne de sonraki Roma, Bizans devirlerinde bugünkü Adapazarı sahasında hiç bir şehir veya yerleşme yeri, izi mevcut değildir. Yalnız yakın çevresinde, yol uğrakları, nehirler üzerinde köprüler, kale belirtileri, ma'bedler bulunduğu anlaşılıyor. Adapazarı hakkında yazılmış bazı eserlerde bulunan bilgiler, S. S. A. M. nin diğer

araştırmalarında da söz konusu edilecektir. Biz Türk devrinin Osmanoğulları safhasından hareket etmek istiyoruz.

XIII. Asrın sonlarına doğru Osman Gazi'nin fütuhâtı ile başlayan fetih akınlarından birinin kahramanı olan bir kumandan, Konuralp, henüz adı konmamış olan bugünkü Adapazarı havzasını fethediyor¹. Geçen asırlarda Batı Türkistan ve Azerbeycan'dan akın edip gelen ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde yaylaklar, kışlaklar edinmiş Türk boyları ve aşiretleri için yeni sahalar açılmış oluyordu. Göçebelğe devam eden aşiretler, bu mümbit mîntikada, hayvancılığa elverişli yerler arasında konup göçerken, bir kısmı da göçebelği terkederek köyler ve kentler kuruyorlardı.

Karamürsel Alp, Karamürsel'de İlk Osmanlı donanmasını kurduğunda tersaneye lüzumlu bütün keresteyi Adapazarı Karasu havalisinden, Sakarya vadisinden elde ediyordu. Bilâhare tersane İstanbul'a naklediliyor. Fakat kereste gene buralardan temin edilmektedir. Karamürsel Alp, Adapazarı havalisi halkını, Tersanei Âmireye kereste nakliyle mükellef kılmıştı: "Tersanei Âmire kalyonları ve sefaini saire için Kocaeli tarafında vaki dağlar ve Sakarya nehri civarında mîrî kereste kesmek ve nakli hususlarını temine memur Kereste Eminliği" ünvanıyla tersaneye bağlı bir makamın mevcut olduğunu ve bu makamın merkezinin de, sonraları Adapazarı'nda olduğunu görüyoruz². Bu kayıttan, çevrenin kesif bir iskân sahası haline gelmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Bölgenin iskânını gösteren birkaç vesikada, Geyve ismine ve bazı köy adlarına tesadüf ediliyor. Filhakika, İbni Batûta, Orhan Gaziyi ziyareti esnasında bu civardan geçiyor. Meşhur Arap seyyahı, (nehr-i azîm) dediği Sakarya'dan geçişini ve Geyve'ye varışında bir Ahî tekkesinde misafir edilmesini naklederek, Geyve'den bahsediyor³. Orhan Gazi devrinde vücuda getirilen, birkaç vakıfla ilgili bir vesikadan, havalide kurulan ilk Türk köylerinden birkaçının ismini öğreniyoruz: "Orhan Beyin 724 tarihinde Merkece'deki zâviyeye yaptığı vakıf ile Adapazarı'nda Emir Ali Çiftliği, Kaymaklû ve Kuyumcilû köylerinde bu köylerin mescidleri için, "Karagöz vilâyetinde", (Geyve Akhisarı) Hüseyin-Köyü ve Balcı köylerinde tevliyetini bâzı Ahî, Fakih ve kadılara tevcih etmek suretiyle,

1) Bk. **Aşıkpaşazade** : Tevârihi Âl-i Osman, Adsız Neşriyatı, 1949, İstanbul.

2) Bk. **Talia Balcıoğlu** : Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası, 1952, İstanbul Sf. 8.

3) Bk. **İbn-i Batûle** : Seyehatname, Mehmet Şerif tercemesi, İstanbul 1333-35, Sf. 343-44.

vücuda getirdiği vakıflar, Osmanlılar'da bu vâdide tesbit edilebilen ilk örnekler olarak görünmektedir⁴.

“Darıca, Pendik ve Kartal taraflarının bile Çelebi Sultan Mehmed zamanında istirdat edilerek Yeşil Cami evkafı meyamna idhal olunduğu”⁵ göz önüne getirilince, Timur istilâsından sonra Adapazarı havalisinin de bir müddet Bizans işgalinde kaldığı düşünülebilir.

Sakarya nehri vaktile, Uzunköprü (Tavuklar Köprüsü) nün bulunduğu mahalde iki kola ayrılıyor. Kollardan birisi bugünkü Beşköprü'nün altından, diğeri de aşağı yukarı nehrin bugünkü yatağından geçmekte idi. Bu iki kol, Söğütlü civarında birleşerek tek kol halinde denize dökülüyor. Adapazarı, nehrin bu iki kolu arasında meydana gelen kara parçası (ada) üzerinde kurulmuştur. Tarihî kayıtlarda, bu adacıkta kurulan köyün adına 971 (1563) yılma ait bir vesikada rastlanıyor. 989 (1581) yılında Ak-yazı-Ada kadılığına yazılan bir hüküm, bugünkü şehrin mazisini aydınlatan ilk ışıklardan biridir. 1056 (1646) yılma ait bir fermenda, bu köyden (nahiye) diye bahsedilmektedir⁶.

Bugünkü şehrin nüvesini teşkil eden (Ada köyü veya Nahiyesi), bir iktisadî ve içtimai merkezdir. Her hafta kurulan pazara, civar köyler ve göçebe aşiretler halkı gelir, mahsullerini satar, sosyal mübadele, insanlar ve cemaatler arası sosyal ve kültürel alışveriş, köy veya nahiyeyi yavaş yavaş canlı bir merkez haline getirmiş, inkişafına zemin hazırlamıştır. Evliya Çelebi'nin bahsettiği kasaba burası olsa gerektir. Evliya Çelebi 1058 (1648) yılında Şarka doğru “Sapanca Gölü kenarınca ağaçlık deryası içre giderek dipsiz, bucaksız ormanları ibret gözüyle temaşa” ettiğini söyledikten sonra “Hasenden, Hasenden? Pazarı kasabasında menzil aldık. Burası ormanlı, dağlı, bahçeli, camili, han ve hammamlı, çarşu ve bazarlu müzeyyen bir kasabacıktır. Yüz elli akçelik kazadır. Yeniçeri serdarı, kethüde yeri, subaşı vardı. Bu mahalde bir çamurlu meşhur bataklık vardır ki üzerinde uzun tahta bir köprü vardır. Buradan da geçtikten sonra yine şarka 12 saat ormanlar içinde giderek (Düzce Pazar) kasabasına geldik. Burası Bolu'nun nahiyesiydi” diyor⁷.

4) M. Tayyip Gökbilgin : Murad I. Tesisleri ve Bursa İmaretî Vakfiyesi, Türkiyat Mecmuası, Cilt X, Sf. 217-18.

5) Bk. Ahmet Refik : Fatih Zamanında Kocaeli, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, İstanbul, 1340, Sayı: 1, Sf. 78.

6) Bk. Talia Balıoğlu : a.g.e., Sf. 5-6 (Mühimme def. 42, Sf. 262, Müh. Def. 91, Sf. 58).

7) Bk. Evliya Çelebi Seyahatnamesi : Ahmet Cevdet Tab'ı İst. 1341, 172.

Evliya Çelebi (Taraklı) ve (Geyve) den açıkça bahsediyor. Taraklı'dan sonra Geyve'ye uğruyor ve kasaba için şunları kaydediyor: “. Bura-sı zaman-ı hadîmede şehri azîm idi. Lâkin Murad Han-ı râbi' asrında Sakarya nehri tuğyan ederek şehri gark etmiş, sonra yine mamur olmuştur. Üç yüz haneli, bir camili, bir hamamlı, üç han, yedi mekteb-i sıbyanı olub evleri tahta ve kiremit ile mesturdur. Şehir Sakarya nehrinden bir ok menzildir. Bir kiremitli muazzam hanı olup, han civarında yirmi kadar dükkânı vardır. Bağ, bahçesi çok olduğundan üzüm turşusu ve Sakarya Kavunu meşhurdur⁸⁾”.

Adapazarı-Hendek derebeyleri arasındaki mücadele'lerden bıkan Henden ahalisinin kasabayı terkettileri, kasabanın 300 hanelik bir nahiyeye haline geldiği, iki asır önceki fermanlardan anlaşılakta, büyük mezarlıkların mevcudiyeti bu hususu teyid etmektedir. Kabristanlardan birinin adı (Turanlı) dır⁹⁾.

1253 (1837) de ikinci Mahmud zamanında Adapazarı kaza haline getirilmiş, 1255'te yapılan nüfus sayımında Adapazarında 2700 ev tesbit edilmiştir¹⁰⁾. Bu tarihten yarım asır sonra (Kırım ve 93 muharebelerini müteakip) çevrenin iskânında Kafkas muhacirlerinin, Balkan ve İstiklâl harplerinden sonra da Rumeli muhacirlerinin ve Doğu Karadeniz göçmenlerinin mühim rolü görülüyor. Böylece nüfusu ehemmiyetli surette artan Adapazarı'nın XIX. asır sonlarına doğru Kocaeli (İzmit) Vilâyetinin bir kazası haline geldiğini, İstanbul'un istihlâk maddelerinden mese-lâ mahrubat, kereste, sebze ve meyva gibi bazılarını temin eden bölgeye Paytokt'ca da ehemmiyet verildiğini görüyoruz. Saray'ın bölgedeki umran eserlerini gösteren fotoğraflardan iki albümü Kütüphanesinde bulundurduğu dikkati çekmektedir¹¹⁾.

II — Adapazarı Çevresinin İskânına Dair Onomastik İzler :

Bugünkü Adapazarı Vilâyetinin mahallelerinden birkaçını teşkil eden (Tıgçılar, Hasırcılar, Semerciler, Pabuççular, Yağcılar, Başlar, Tuzla, Çıracılar) mahallelerinin isimleri, vilâyetin ilk iskânı hususunda bize ipuçları vermektedir. Filhakika Türkmenlere ve Yörüklere ait vesikalarda bu isimlerle anılan aşiretlere rastladığımız gibi, bugün dahi Akdeniz ve

8) Bk. **Evliya Çelebi** Seyahatnamesi : Ahmet Cevdet Tab'ı, İst. 1341, Sf. 464-65.

9) Bk. **Rifat Yüce** : Kocaeli Tarih ve Rehberi, İzmit, 945, Sf. 192.

10) Bk. **Talia Balcıoğlu** : a.g.e. Sf. 7.

11) Bk. Üniversite Kütüphanesi (Yıldız'dan gelen eserler arasında Adapazarı Albümü.)

Ege sahillerine yerleşen veya göçebelîğe devam eden Yörük aşiretlerinin oymakları arasında (Pabuççular, Yağcılar, Başlar, Çıracılar, Hasırcılar, Semerciler, Tıgçılar) adlarını görebiliyoruz. Demek oluyor ki, Adapazarı ve civarının ilk Türk sakinleri Yörüklerdi. Göçebelîği terkederek köyler kurmuşlar ve — bütün Türkmen aşiretlerinde âdet olduğu üzere — aşiretlerinin, oymaklarının adını köylerine vermişlerdi. Bir aşiretin kolları olan oymaklar ekseriya yakın köyler teşkil ederler. Asırların geçmesiyle nüfus çoğalmış ve bu köyler, kurulan pazarın da iktisadî ve içtimai tesiriyle, Adapazarı'nın mahalleleri haline gelmiştir. Nitekim 1133 yılına ait bir fermanın, Akyazı Nahiyesine bağlı (Tıgçılar Köyü)nün mevcudiyetini görüyoruz¹².

Merkeze bağlı (Emirler Köyü) ve Geyve'ye bağlı (Bayet Köyü) 24 Oğuz Boyundan birinin adını almıştır. (Emirler), (Eymir Köyü) nün isminin değişmesinden meydana gelmiştir. (Bayet Köyü), (Bayat Boyu) nun adını aynen muhafaza etmiş bulunuyor. Keza Karasu'ya bağlı (Yuvalıdere Köyü), (Yuva Boyu) ile ilgili. Merkeze bağlı (Bedil Kadirbey), (Bedil Tahirbey), (Eski Bedil) köyleri adlarının da, (Beydili Boyu) ile alâkalı olması kuvvetle muhtemeldir.

Merkeze bağlı (Karateke Köyü) nü (Karatekeli Aşireti) kurmuştur. Ege'de de birçok köyler, adı geçen aşiretin iskânıyla vücut bulmuştur. Yarı göçebe (Karatekeli Aşireti) kollarına, birkaç sene önce Ege yaylalarında yaptığımız araştırmalarda rastlamıştık.

Merkeze bağlı (Karaman Köyü), Salur veya Avşar Boyuna bağlı, Türkmen aşiretlerinden (Karamanlû) ların iskânıyla kurulmuştur¹³. Merkeze bağlı (Abalı Köyü), "Türkmen taifesinden Abalû cemaati" nin iskânıyla, Akyazı'ya bağlı (Haydarlar Köyü), "Haydarlû aşireti" nin iskânıyla, Akyazı'ya bağlı (Gökçeler Köyü), "Cemaat-i Gökcelû" nün iskânıyla; Karasu'ya bağlı (Karalar Köyü), ve (Kurtbeyler) ile, Sapanca'ya bağlı (Kurt Köyü) ve Geyve'ye bağlı (Kurtköyü, "Cemaat-i Kurdlî", "Kurdlûyi Kebir", "Kurdlûyi sagîr" cemaatlerinin iskânıyla, merkeze bağlı (Sofular Köyü), "Saricalû Cemaati" nin iskânıyla, Hendek'e bağlı (Sofular Köyü), "Cemaat-i Sofilar" in iskânıyla kurulmuş olmalıdırlar¹⁴.

12) Bk. **Talia Balcıoğlu**, a.g.e., Sf. 710.

13) Bk. **Ahmet Refik** : Anadolu'da Türk Aşiretleri, 1930, İst. Sf. 54.

14) Bk. Burada adı geçen aşiretler ve cemaatler için Ahmet Refik'in yukarıda adı geçen eserine bakınız : Sf. 69, 78; 130; 104, 124, 130, 156, 185; 219; 104, 131; 104; 192, 193, 194.

Geyve'ye bağlı Kozan ve Çine köylerine Azerbeycan'm birkaç yerinde rastlanıyor. Bundan başka Adana'nın bir kazasıyla, Aydın'ın bir kazası aynı isimleri taşımaktadır.

Merkeze bağlı (Büyükhataplı) ve (Küçükhataplı) köyleri ile, Akyazı'ya bağlı (Yörükyeri) ve (Potuklar) köylerini de Yörük aşiretlerinin kurduğu anlaşılıyor. (Yörükyeri) ismi bunu açık şekilde gösterdiği gibi, (Hataplı) ve (Potuklar) köylerini de Yörük aşiretlerinin kurduğu anlaşılıyor. Öteyandan burada zihredilen (Hataplı) ve (Potuklar) tâbirlerini de Yörüklerden başkasının bilmesine ve kullanmasına imkân yoktur. Yörükler, devenin semerine (havut) üzerindeki bir çift ağaca (Hatap Ağacı) derler. (Potuk) ise devenin yavrusuna verilen isimdir.

Merkeze bağlı (Bilecikler, Budaklar, Çerçiler, Çökekler, Güneşler, Hacılar, İlyaslar, İmamlar, Karabdiler, Poyrazlar, Rüstemler, Tavuklar); Akyazı'ya bağlı (Yağcılar, Yahyalı, Çakıroğlu, Çengeller, Sepetçiler, Güvençler, Çıldırılar, Kepekli); Geyve'ye bağlı (Alıplar, Ceceler-Demirler, Hacılar, Kınıclar, Ağaççılar, Ahiler, Davutlar); Hendek'e bağlı Yağbasan, Camili, Haraklı); Karasu'ya bağlı (Sinanoğlu, Taşgeçit, Yassıgeçit, Resuller, Ardiçbeli, Kuyumcu, Tepetarla, Çatalövez, Karapelit, Koukpelit, Çobanyatağı, Yalpankaya, Yanıksayvant, Açmabaşı), Sapanca'ya bağlı (Akçay, Balkaya, Dibektaş, Güldibi, Kırpmar, Yanıkköy), Karasu'ya bağlı (Subatağı Köyü) nü 60 sene evvel iskân edilen (Karakeçeli Aşireti) kurmuştur. Bu köy halkı, erkekleri cepkenlerini, kadınları üç eteklerini giymiş oldukları halde, hersene atlarıyla Söğüt'e gidip, Ertuğrul Gazi ihtifaline iştirak etmektedirler.

1938-1945 yıllarında son bir Yörük yerleşmesiyle, Karasu'ya bağlı iki Yörük köyü kurulmuştur. Karasu batısında (İhsaniye Köyü) ile (Karaboğaz İskelesi) arasında, sahil kumluğu boyunca 25 Km. uzunluk, 1-2 Km. derinlikteki sahada oba-mahalleler halinde iki köy teşkil etmişlerdir: Denizköy'e bağlı Poyraklı, Recepler, Karamezinler, Camitepe ve Tazıoğlu Obaları ile, Bıyırık köyüne bağlı Körükler, Başoğlu ve Haraboğaz obaları. Bu yörükler yerleşmeden önce Geyve, Göynük ve Taraklı yaylalarında yayılıyorlardı¹⁵. Bütün bu hususlar ileride Türk sosyal antropolojisinin derinleştirmesi gereken mühim hususlardır.

III — Nüfus Hareketleri :

Adapazarı, bilindiği gibi asırlar önceki iktisadî, içtimâî canlılığını devam ettirerek yıldan yıla gelişen, dışarıdan vukubulan göçlerle nüfus ba-

15) Bk. Yusuf Dönmez : Karasu Batısında Bir Yörük Yerleşmesi, İst. Üniv. Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Cilt, 8, Sayı: 14, 1964'den ayrı basım.

kımından kabaran, hareketli bir merkez haline gelmiştir. Bölgenin verimliliği, ziraatteki bereket, İstanbul'la Anadolu arasında bir ticaret merkezi olması, şeker fabrikası ve vagon tamir fabrikası gibi çeşitli endüstrilere sahip bulunması bu inkişafı hızlandırmış, nihayet tarihte vilâyet haline gelmiştir.

Aşağıdaki rakamlardan anlaşılacağı üzere, normal nüfus artışından başka, köylerden ve bilhassa civar vilâyetlerden, Adapazarı'na ve Karasu'ya akın olmuş, göç hareketleri vuku bulmuştur. Bu hareketlilik Geyve'de tersine vukua gelmiş, kaza biraz nüfus kaybetmiştir.

Adapazarı (Köyler Dahil)

1927	1935	1940	1955	1960
83.093	05.219	99.10	135.020	162.508

Akyazı (Köyler Dahil)

1927	1935	1940	1955	1960
--	--	--	43.400	49.837

Geyve (Köyler Dahil)

1927	1935	1940	1955	1960
30.646	36.297	39.145	47.369	51.949

Hendek (Köyler Dahil)

1927	1935	1940	1955	1960
24.573	24.040	25.109	35.150	39.681

Karasu (Köyler Dahil)

1927	1935	1940	1955	1960
--	17.587	20.354	36.169	44.903

Sapanca (Köyler Dahil)

1927	1935	1940	1955	1960
--	--	--	--	13.114

Görüldüğü üzere Adapazarı'nda 1955-60 arasında % 20 nisbetinde bir nüfus artışı vukubulmuştur. Bunun % 13-14'ü tabii artıştır, % 6-7 si yani (onbin) civarındaki mutlak artışı, köylerden ve başka şehirlerden vukubulan göçlerle mümkün olacaktır. Henüz neşredilmemiş bulunan 1965 sayım neticelerinin 1955-60 arasındaki artış nisbetine yakın bir fazlalık göstereceği tahmin edilebilir. Bu artışta tabii doğumu eklenecek "Yakın, uzak çevrelerden Adapazarı'na göç" ün payımı S.S.A.M. nin bu konu il ilgili araştırmasından öğreneceğiz.

Karasu'da 1940-55 arasında nüfusta % 40 civarında bir artış olması gerekirken, % 80 nisbetinde artış olmuş, 15 sene içinde buraya dışarıdan sekiz bin civarında muhacir gelmiştir. Keza 1955-60 yılları arasında nüfus artışı % 24'ü bulmuştur. Memleketimizde yıllık nüfus artış nisbeti % 2,5-3 olduğuna göre, beş senede bu nisbetin % 13-14 civarında olması gerekirdi. Bu takdirde % 10'luk bir artış (dörtbin civarında insan hareketi), köylerden ve başka vilâyetlerden vukubulan akımla izah edilebilir.

Geyve'de 1940-1955 arasında nüfus artış nisbeti % 40 civarında olması gerekirken, % 21 olmuştur. Bu hal, kasabadan dışarıya, Adapazarı'na olan göçü, 7-8 bin kişilik nüfus hareketini gösterir. 1955-60 arasında da iki bin civarında insanın dışarıya göç ettiği görülüyor. Eğer "Sakarya Sosyal Araştırma Merkezi", resmî kayıtlardan kolayca öğrenilmesi mümkün olan "Yabancı memleketlere işçi gönderme" işinde Adapazarı'ndan ve çevresinden katılan yurttaşların miktarını gösterecek bir ilmî araştırma yapacak olursa durum daha da aydınlatacaktır. Mamafih bu neviden bir göçün Adapazarı ve Sakarya için geri gelecek bir göç olduğu da şüphesizdir.

Diğer kasabalarda nüfus hacmi normal seyri içinde büyümüştür. Geyve'den, yeni iş sahaları aramak maksadiyle dışarıya mühim miktarda göç olmuş, Adapazarı ve Karasu iş arayanları sinesine çekmiştir.

IV. — Çevrenin etnik durumu :

Adapazarı ve Sakarya çevresi, Türkiyemizin etnik teşekkülü en karışık, çok heterojen beldelerinin belki en başta gelenlerinden birisidir. Henüz ne şehir istatistiklerimiz, ne şehirleşmeyi inceliyen araştırmalarımız bu bakımdan bir etnik tereküp tipolojisini yapmış değillerdir. S.S.A.M., ilerde Sakarya Vilâyetimizin etnik yönden tahlilini yaptırmalıdır. Şimdilik bir fikir vermek maksadile, aşağı yukarı aynı karakteri gösteren, yarım asır önceki Düzce'nin etnik bünyesine millî kültür zaviyesinden bir göz atalım: "Düzce ovası da fâtihinin nam-ı celâdetine izafeten (Konrapa, Konrepe, Konur Alp eli) tesmiye olundu)..... Düzce kazasının nüfus-u mevcudenin (24.723) ü Türk, (9813) ü Çerkes, (6914) ü Abaza, (4891) i Rumeli muhaciri, (1242) si Tatar, (747) si Kürd, (3225) i Lâz ve Gürcü, (6405) i Ordu'lu, (90) i Boşnak, (705) i Kıpti müslim olmak üzere (58795) i müslim ve (822) si Rum, (583) ü Ermeni olmak üzere (1405) Hıristiyandır. Ecnas-ı beşere nazaran Düzce, sefine-i Nuh'a benzer.... Düzce kazasında sakin ecnâs-ı muhtelif kendi dini ile mütedeyyin, kendi lisaniyle müte-

kellimdir. Hiçbirisi adât ve an'anelerini bırakmamış, Türk kültürüne yabancı kalmışlardır. Anasır-ı muhtelif-i mevcudedden Çerkes ve Abazalar hin-i hicretde, kazaya muvassalatlarında ahali-i kadimesi olan Türk unsuru arsında iskân ettirilmemiş, belki ayrıca köyler teşkiline müsaade olunmuş, ta'mim-i maarif hususunda eslâf lâkaydilikten kurtulamamış olduğundan bunlar, bu unsurlar Türkçe tekellüm ve kitabete alışmamışlar, şerait-i içtimaiyelerinde aslâ tahavvül vukua getirememişlerdir. Lâz ve Gürcülerin adât-ı milliyelerinde oldukça tahavvül âsarı görülüyor. Bunlar ekseriyetle Türkleşmişler ve Türkçeyi güzel söylerler¹⁶."

Bir çevrenin etnik incelemesi için konuşulan dilin gözönüne alınması gerekirse Sakarya Vilâyeti için ele alınacak istatistik rakamlara sahip bulunuyoruz. Gerçekten 1960 sayımına göre Sakarya'nın nüfusu 361.992 olup bunun anadili Türkçe olanlar gayet tabii olarak büyük bir ekseriyet teşkil etmektedir: 350.473. Şu halde geriye kalan 11.000 kadar nüfusun ana dili Türkçeden başka dillerdir. Bu rakamın sıhhatini kabul etsek bile, 50-60 sene öncesine ait malûmata sahip bulunmadığımızdan, millî kültürün temsil kabiliyeti hususunda mukayese imkânlarından mahrumuz.

V. - 1960'da Adapazarı'nda Türkçe'den başka dilleri konuşanlar :

1960 istatistiği Adapazarında 11,478 nüfusun 14 çeşit dil konuştuğunu zikretmektedir. 1965 sayımının da bu neticeyi göstereceği şüphesizdir.

Abazaca : 1014 — Arapça : 19 — Arnavutça : 850 — Boşnakça : 2492 -- Çerkezce : 1514 — Gürcüce : 2992 — Kürtçe : 1273 — Lâzca : 579 — Pomakça : 95 — Ermenice : 76 — Rumca : 63 — Yahudice : 3 — Bulgarca : 38 — Sırpça : 270 — Diğer diller : 200 = Yekûn : 11,478.¹⁷

Bu miktarın dökümü şu neticeyi gösteriyor: S.S.A.M. nin ileride yapacağı etnoloji araştırmaların da belirteceği gibi Adapazarı gittikçe büyümeğe, sınaî, ticarî ve ziraî sahalarda inkişaf göstermeğe istidatlı bir çevredir. Temennî olunur ki, maddî sahadaki bu inkişafın yanında, kültürel inkişaf ve lisanî birlik de gerçekleşir. Son elli sene içinde Türk dili çevrenin yüksek kültür dili olma yolunda temsil edici rolünü ifa etmiş, önümüzdeki 50 yılda da fazlasıyla ifa edecektir. Temsil problemiyle ilgili *Entegrasyon Sosyolojisi*, yani tarihî hâdiselerin seyri neticesinde hasil olan geçici etnik, lisanî başlıkları millî bir pota içinde eritme yollarını

16) Bk. **Müstakil Bolu** Şalnamesi, 1334. İstanbul, Sf. 261-263. Bu satırların yarım asır öncesine ait olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

17) Bk. Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 1960 Nüfus Sayımı.

ilmî şekilde gösterecek bir içtimaiyat, iktisadî gelişme yolunda hızlı adımlar atan Sakarya'nın kültürel ve lisanî yönünü da daima gözönünde tutacaktır. 1966'da çevrenin terbiye ve maarif müesseseleri, Türkiye ölçüsünde ideal bir gelişme gösterdiğine göre yarın ümitli gözlerle bakmamak için bir sebep yoktur¹⁸.

18) Bu araştırmanın basımı sırasında 1965 sayımı neticeleri elde edilmiştir. Aşağıdaki tablo vilâyetin bugünkü demografik durumu göstermektedir :

SAKARYA Vilâyet Nüfusu

	Merkez	Köyler	Yekûn
1 — Adapazarı	85.579	95.307	180.886
2 — Hendek	10.814	31.892	42.706
3 — Akyazı	9.063	45.672	56.837
4 — Karasu	7.004	7.525	52.676
5 — Sapanca	6.843	7.525	14.366
6 — Geyve	5.009	50.501	55.510
Yekûn	124.312	278.671	502.983

Yakın zamanlarda Sakarya'ya bağlanan Kaynarca, Vilâyetin yedinci kazası oluyor. Bu yeni kaza nüfusunun 402,983 e eklenmesi gerekir. Bu hususta S. C. A. M. nin diğer azalarının raporlarında etraflı bilgiye rastlanacaktır.